

Formy krasu reprodukowanego w południowej części Wyżyny Wieluńskiej

Sławomir Kobojeek*, Marta Nalej

Uniwersytet Łódzki, Zakład Geomorfologii, ul. Kopcińskiego 31, 90-142 Łódź

Wprowadzenie

Północne obszary wyżyn Polski południowej stanowią pod względem geologicznym, geomorfologicznym i krajobrazowym strefę przejściową do obszarów nizinnych. Jednym z przejawów owej przejściowości krajobrazowej jest rosnąca miąższość i różnorodność litologiczna pokrywy luźnych osadów czwartorzędowych. Jednocześnie w rzeźbie zaznacza się jeszcze wyraźnie wpływ utworów mezozoicznego podłoża. Doskonałym przykładem terenu o tak zarysowanych cechach przejściowości jest Wyżyna Wieluńska, będąca północnym fragmentem większego regionu nazywanego Jurą Polską lub Jurą Krakowsko-Wieluńską (Różycki 1946, Nowak 1993).

Przedmiotem badań w południowej i środkowej części Wyżyny Wieluńskiej były zagłębienia bezodpływowe, rozwinięte na podłożu luźnych, niekrasowięjących skał czwartorzędowych, lecz związane genetycznie z rozpuszczaniem zalegających pod nimi wapieni górnej jury. Tego typu formy nazywane są w literaturze geomorfologicznej zagłębieniami krasu reprodukowanego, refokrasu lub krasu indukowanego (Różycki 1946, Nowak 1993, Dobrowolski 1995, Mycielska-Dowgiałło 1999).

Prace polegały na identyfikacji oraz inwentaryzacji obiektów związanych z krasem reprodukowanym, dokonaniu ich klasyfikacji morfologicznej, wykazaniu uwarunkowań środowiskowych ich występowania i rozwoju oraz zbadaniu cech litologicznych osadów wypełniających zagłębienia. Badane formy są niepozorne. Zgodnie z klasyfikacją Tricarta (1965) można zaliczyć je, ze względu na rozmiary, do zjawisk geomorfologicznych VII rzędu, czyli mikroform powierzchni. Występują jednak powszechnie na Wyżynie Wieluńskiej w większych lub mniejszych sku-

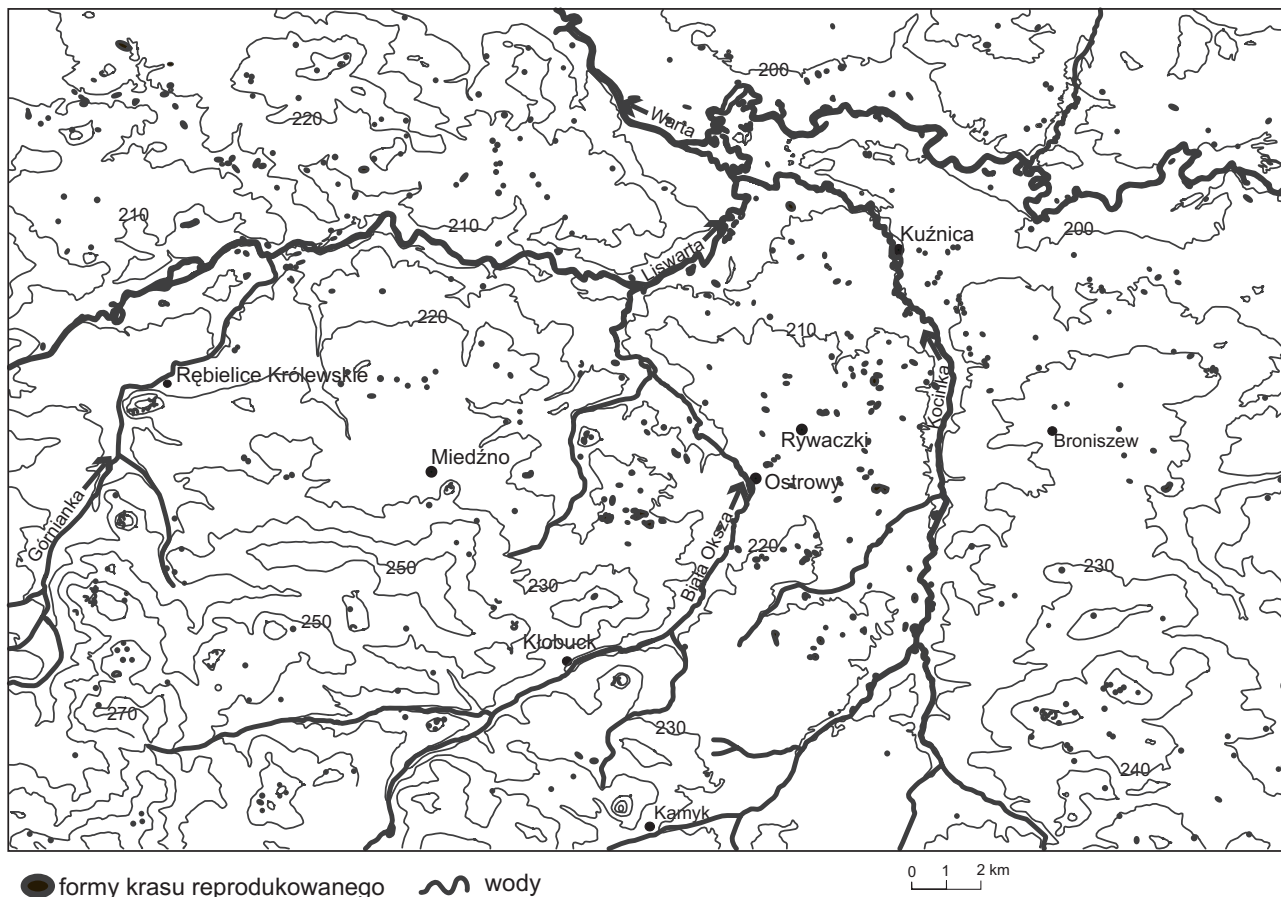
pieniach. Do szczegółowej analizy wytypowano formy położone na wschód i północny wschód od Kłobucka koło Rębielic Królewskich i Miedzna oraz pomiędzy dolinami Białej Okszy i Kocinki w rejonie Ostrów, Rywaczek, Kuźnicy i Broniszewa (ryc. 1).

Cechy morfologiczne zagłębień krasu reprodukowanego oraz ich sytuacja geomorfologiczna i geologiczna

Zagłębienia krasowe różnią się wielkością oraz kształtem, czyli głębokością i nachyleniem stoków. Zróżnicowana jest także budowa geologiczna utworów czwartorzędowych, w których obrębie się rozwinęły, oraz cechy litologiczne osadów je wypełniających. Wśród form reprodukowanych dominują obniżenia wydłużone o kształcie eliptycznym oraz okrągłe. Rzadziej występują formy nieregularne. Stoki form są przeważnie wyraźnie zaznaczone, jednak ich nachylenie nie przekracza z reguły kilkunastu stopni. Stosunkowo częstym przypadkiem jest występowanie form złożonych, powstałych w wyniku zniszczenia przegród występujących między rozwijającymi się w sąsiedztwie lejami. W tym przypadku zagłębienie przybiera postać uwału reprodukowanego w osadach czwartorzędowych. Dno zagłębienia może być płaskie. Najczęściej formy płaskodenne występują w przypadku zagłębień o silnie podmokłym dnie, na którym zachodzi akumulacja biogeniczna. Dno wklęsłe lub nieregularne związane jest z formami suchymi, które powstały stosunkowo niedawno.

Zagłębienia bezodpływowe krasu reprodukowanego rozwinięte są w różnych utworach czwartorzędowych. Większość analizowanych form powstała w

* e-mail: skobojeek@geo.uni.lodz.pl

Ryc. 1. Występowanie form krasu reprodukowanego w południowej części Wyżyny Wieluńskiej

utworach glacialnych, a najczęściej glacialnych. W niektórych zagłębieniach stwierdzono płytkie występowanie gliny pochodzącej z bezpośredniej akumulacji lodowcowej. Osady glacialne na badanym obszarze związane są ze zlodowaczeniem odrzańskim. W przypadku gliny zwałowej – z jej głównym nasunięciem lub oscylacjami w okresie deglacjacji. Natomiast występujące na powierzchni osady glacialne tworzyły się w okresie deglacjacji lodowca odrzańskiego. Jedynie we wschodniej części terenu badań mogą występować na powierzchni również utwory glacialne ze zlodowaczenia warty. Poza utworami glacialnymi reprodukowane zagłębienia w pobliżu dolin Kocinki i Białej Okszy powstały w obrębie osadów fluwialnych teras nadzalewowych. Niewielka ilość zagłębienia rozwinięta jest w obrębie późnovistuliańskich piasków eolicznych.

Większość form bezodpływowych ulokowana jest na powierzchni zdenudowanych wysoczyzn morenowych lub wodnolodowcowych. Do tej kategorii należą zagłębienia na międzyrzeczu Białej Okszy i Kocinki koło Rywaczek i na zachód od Starego Broniszewa. Zagłębienia koło Rębielic Królewskich ulokowane są na przedłużeniu suchej doliny, która łączy się z doliną niewielkiego cieku będącego dopływem Liswarty. Zagłębienia koło wsi Miedz-

no-Dębiniec również ulokowane są w pobliżu małej doliny rzeki uchodzącej do Białej Okszy.

Charakterystyka wybranych form krasu reprodukowanego

Ze względu na dużą ilość zagłębienia krasu reprodukowanego, szczegółowymi badaniami objęto jedynie niektóre formy. Wybrano zagłębienia różniące się cechami morfologicznymi oraz sytuacją geomorfologiczną i geologiczną.

Zagłębienia koło Rębielic Królewskich tworzą niewielkie zgrupowanie na wysoczyźnie w pobliżu górnej części suchej doliny. Trzy formy o w przybliżeniu okrągłym zarysie ułożone są w linii w kierunku NW-SE, tworząc podłużną strukturę. Najgłębsze są formy skrajne, i to one prawdopodobnie powstały najpierw, później ukształtowało się płytkie zagłębienie środkowe. Forma południowo-wschodnia jest mokra. Przez większą część roku wypełnia ją woda. Trwałym rezultatem zawodnienia jest występowanie w dnie 70-centymetrowej warstwy ciemnobrunatnej gytii, leżącej na glinie morenowej. Ekspertyzy palinologiczne wykazały, że osad organiczny powstał w czasach historycznych, gdy obszary Wyżyny Wieluńskiej były wykorzystywane rolniczo (Kobołek 2004).

Drugie skrajne zagłębienie – północno-zachodnie – jest suche przez cały rok. Jego głębokość wynosi około 3 m, a powierzchnia ponad 2000 m². Forma jest użytkowana rolniczo jako pole orne. W centralnej części zagłębienie wypełniają deluwia glebowe o miąższości ponad 2 m. Mimo akumulacji dużej ilości osadu zagłębienie bardzo wyraźnie zaznacza się w rzeźbie. Oznacza to, że pod pokrywą utworów glaci-fluwialnych cały czas zachodzi proces rozpuszczania wapieni, a tempo osiadania gruntu z tym związane co najmniej równoważy agradację powierzchni zagłębienia związaną z akumulacją piasków deluwialnych.

Drugą grupę badanych form krasu reprodukowanego stanowią zagłębienia położone we wsi Miedźno – Dębiniac. W strefie górnej krawędzi źródłowego odcinka niewielkiej doliny ciek u uchodzącego do Białej Okszy (prawy dopływ Liswarty) znajduje się zgrupowanie rozmieszczonych nieregularnie ponad 20 zagłębień bezodpływowych. Największe z nich położone w pobliżu zabudowań wsi ma płaskie i miejscami podmokłe dno. Ze względu na wysoki poziom wody podziemnej i lokalne potrzeby gospodarcze, wykopano tu kilka sadzawek. Wilgotne warunki siedliskowe znajdują odzwierciedlenie w występowaniu hydrofilnej roślinności z licznymi turzycami i trawami. Przejawem akumulacji biogenicznej jest warstwa torfu o miąższości około 0,5 m, leżąca na peryglacialnej pokrywie piaszczysto-pylastej, przykrywającej osady piaszczysto-mułkowe akumulowane w środowisku fluwialnym.

Trzecie analizowane zgrupowanie zagłębień bezodpływowych położone jest na wysoczyźnie między doliną Białej Okszy a Kocinki, około 1,5 km na wschód od miejscowości Ostrowy (ryc. 1). Zespół tworzy kilkanaście form o kształcie okrągłym i owalnym. Średnica największego zagłębienia wynosi 250–300 m, a głębokość nie przekracza 3 m. Szczegółowymi badaniami objęto zagłębienie położone 400 m na południowy zachód od ostatnich zabudowań wsi Rywaczki. Na rozległej płaskiej powierzchni, która w części stanowi nieużytek porośnięty kępami zarośli i roślinnością trawiastą, a częściowo jest wykorzystana rolniczo jako pole orne, znajduje się okrągła i płytka zakłębłość terenu o średnicy około 100 m. Zagłębienie jest podmokłe, co zaznacza się występowaniem roślinności hydrofilnej. Między innymi rośnie tu pałka wodna i turzyce. Wiercenie geologiczne wykonane w dniu formy wczesną jesienią przy maksymalnie niskim stanie wody podziemnej wykazało, że podobnie jak w poprzednich przypadkach w podłożu występują piaski wodnolodowcowe, a na głębokości 2 m zalega poziom odrzańskej gliny zwałowej o barwie brunatno-brązowej. Także i w tym stanowisku na wodnolodowcowych piaskach leży cienka peryglacialna seria pokrywowa o złożonej, wietrzeniowo-eolicznej genezie, zbudowana z piasków, pyłów i żwirów. Na tym podłożu mineralnym zalega seria utworów organiczno-mineralnych o

miąższości niespełna 0,5 m, na którą składają się torf i leżąca niżej warstwa humusowego piasku.

Kolejne zgrupowanie form krasu reprodukowanego znajduje się w kompleksie leśnym między miejscowościami Rywaczki i Kuźnica. Spośród kilkudziesięciu form wyróżniają się dwie dolinki powstałe przez połączenie kilku lejów. Zespoły te jako nieliczne posiadają nazwy własne zapisane na mapach topograficznych. Zagłębienia położone w pobliżu Rywaczek to „Piątkowe Doły”. Zespół czterech zagłębień leżących w pobliżu miejscowości Broniszew Stary nosi nazwę „Łykowe Doły” (Nalej 2006). Wymienione formy utworzone na powierzchni wysoczyzny wodnolodowcowej można uznać za uwały reprodukowane w niekrasowiejących czwartorzędowych osadach piaszczysto-żwirowych. Znaczna głębokość form, przekraczająca w niektórych miejscach nawet 4 m, powoduje, że część powierzchni dna zagłębień jest wilgotna i stanowi miejsce akumulacji materiału organicznego.

Wnioski

Szczegółowe badania wybranych zagłębień bezodpływowych wskazują na ich młody wiek oraz genzę związaną z działaniem procesów krasowych pod pokrywą osadów czwartorzędowych. Formy krasu reprodukowanego występują w skupieniach, tworząc niekiedy złożone zespoły o wyraźnej liniowej rozciągłości, posiadające cechy uwałów. W świetle ekspertyz palinologicznych oraz relacji osadów wypełniających do utworów podłoża, powstanie zagłębień należy wiązać z późnym holocenem, czyli okresem subatlantyckim. Utworzenie form nastąpiło w wyniku działania procesów krasowych w wapieniach pod utworami czwartorzędowymi, w warunkach obniżenia zwierciadła wód podziemnych horyzontu górnojurajskiego oraz znaczącego przyspieszenia cyrkulacji wody (Kobojek 2004). Te zmiany środowiskowe miały niewątpliwie związek z aktywnością człowieka: działalnością rolniczą, wylesianiem i poborem wody dla celów gospodarczych. Z tymi ostatnimi czynnikami wiąże się także obserwowane współcześnie szybkie osuszanie zagłębień, które coraz krócej w ciągu roku wypełnione są wodą. Prowadzi to do zaniku akumulacji organicznej na obszarze badanych form, a w górnych częściach profili torfowych zaznacza się proces murszenia.

Literatura

Dobrowolski R. 1995. Kras indukowany w Minkowicach koło Świdnika. Materiały konferencji „Problemy geomorfologii i paleogeografii czwartorzędu”. Lublin, s. 71–72.

- Kobjek S. 2004. Osady zagłębień bezodpływowych na Wyżynie Wieluńskiej. Geneza litologia i stratygrafia utworów czwartorzędowych. *Seria Geografia*, 68: 181–193.
- Mycielska-Dowgiałło E., Korotaj-Kokoszyńska M., Smolska E. 1999. Geomorfologia dynamiczna z elementami stosowanej. Wybrane zagadnienia. Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa.
- Nalej M. 2006. Geneza zagłębień bezodpływowych między Ostrowami a Kuźnicą na Wyżynie Wieluńskiej. Maszynopis pracy magisterskiej. Archiwum Zakładu Geomorfologii UŁ.
- Nowak W.A. 1993. Skrasowienie podziemne wapieni i jego odzwierciedlenie w rzeźbie Wyżyny Krakowsko-Wieluńskiej w rejonie Częstochowy. *Studia Ośrodka Dokumentacji Fizjograficznej*, 21: 9–157.
- Różycki S.Z. 1946. Przyczynki do znajomości krasu w Polsce. I. Kras opoczyński. *Przegląd Geograficzny*, 20: 107–127.
- Tricart J. 1965. *Principes et methodes de la géomorphologie*. Masson, Paris.